

В. О. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СИНЕРГЕТИКА МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ І. ОГІЄНКА

Ідеї синергетики, зокрема лінгвосинергетики, розкривають складну природу живої людської мови, сприяють розумінню її як духовної сили в сучасному світі, житті народу і окремої людини. Понятійний апарат синергетики може прислужитися розумінню сутності й природи поняття рідна мова. І. Огієнко сформулював лінгвофілософські ідеї, які стосуються сутності і значення рідної мови для етносу.

Ключові слова: динаміка мови, мовна ситуація, синергетика, самоорганізація, саморегуляція.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень потребує не лише поглибленого, а і всебічно-інтегрального розгляду мовних явищ для створення постмодерністської лінгвістичної теорії. Прагнення лінгвістів виробити нову парадигму свідчать про усвідомлення складності та багатогранності мови. Важливу роль у формуванні постмодерністської лінгвістичної теорії відіграє синергетична парадигма вивчення мови.

Як засвідчує наукознавство, завданням якого є визначення спільних рис та певних відмінностей у всіх галузях науки та культури, науковий пошук проходить у своєму розвитку три основні етапи з дещо відмінними підходами до досліджуваної системи об'єкта, які позначають термінами: класичний, неокласичний, або постнеокласичний (традиційний, модерністський, постмодерністський). Ці підходи збігаються з головною метою наукового пошуку (здобування знань для встановлення істини), а різняться за методологіями, методиками та цілеустановками, покладеними в основу пошуків.

Сучасний стан мовознавчої науки кваліфікується як поліпарадигмальний із-за прагнення лінгвістичної спільноти до цілісного всеєдиного знання, до «зустрічі різних наук» [3, с.18], через розуміння того, що пояснення мови неможливе без залучення потенціалу різних галузей знань.

Дослідники, характеризуючи сучасний парадигмальний простір мовознавчої науки, висувають різні атрибути нової парадигми:

- теоантропокосмічна, орієнтована на ідеал цілісного знання, підґрунтя якої закладене в працях П. Флоренського, С. Булгакова, О. Лосева та ін.;
- функціонально-комунікативна (прагматична), спрямована на дослідження «мови в дії», у процесах комунікації, на аналіз множинної функціональної природи мовних явищ;
- експерієнталістська (досвідна), що керується у процесі пізнання мови критеріями людського досвіду, властивостями мислення і психіки;
- когнітивно-дискурсивна, підґрунтям якої є погляд на мову як «когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності і має для цього необхідні одиниці, структури, категорії і механізми» [3, с.11-12];
- синергетична, яка підходить до мови як відкритої складної нелінійної системи, невірноваженої і перехідної від хаосу до впорядкованості (Р. Тома) [3, с.15].

Як бачимо, злам тисячоліть у лінгвістиці ознаменувався черговою зміною моди на ракурс розгляду мовних явищ, появою і реалізацією в лінгвістичних дослідженнях іншого «стилю мислення, визначає нові параметри постановки

і розв'язання наукових мовознавчих проблем. Якщо прийняти як вихідну запропоновану Ю.С. Степановим тричленну схему еволюції теоретичних уявлень у лінгвістиці: «філософія імені» (семантична парадигма) – «філософія предиката» (синтаксична парадигма) – «філософія егоцентричних слів» (прагматична парадигма), то, виходячи з пріоритетних стратегій лінгвістики сьогодення, неважко збагнути, що ми перебуваємо на третій сходинці поступального розвитку філософських поглядів на мову, коли в центрі лінгвістичної уваги опинився детермінований певною культурою користувач мовою – суб'єкт, що пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває. Появу нової наукової парадигми в мовознавстві, як і в будь-якій іншій галузі знання, слід визнати подією природною і навіть прогресивною, що відповідає духові наукового пошуку: «В історії лінгвістики неодноразово відбувалося концентрування ... уваги на тій чи іншій окремо взятій іпостасі мови, що, як правило, забезпечувало прорив до розуміння відповідних її характеристик...» [5, с.232].

Синергетичність – принцип дослідження, згідно з яким предметом аналізу є складні, відкриті, нелінійні суперсистеми, що функціонують за рахунок взаємодії їхніх підсистем і перебувають у стані більшої чи меншої рівноваги, а об'єктом – механізми, що регулюють динаміку, самоорганізацію та збереження цих систем [4, с.538].

Останні десятиліття у вітчизняному і зарубіжному науковому співстворстві є часом інтенсивного пошуку нових методологічних стратегій, сумісних з теоретичними традиціями гуманітарних наук. Одним з найбільш продуктивних напрямів такого пошуку є синергетичний підхід до лінгвістики, культури, історії, соціології тощо.

Неокласичні теорії репрезентує в лінгвістиці лише синергійна теорія Р. Келера, яка, однак, ще не пояснює функціонування окремих мовних феноменів (синонімії, полісемії тощо). більше того, незважаючи на два десятки виявлених загальноновизнаних законів мови та тексту, завданням лінгвістичного майбуття залишається, на думку Р. Келера [1, с.15], встановити крайні умови вживання явища та фактори, визначальні для їх параметрів. Однак до цього часу не встановлено кінцевого зв'язку між різними гіпотезами та теоріями, тобто до цього часу немає теоретичного підґрунтя для подібного дослідження. Більше того, подальші перспективи для появи нових неокласичних теорій, на нашу думку, явно обмежуються відсутністю узагальнюючих систематизацій, у яких указується на параметри порядку, тобто незавершеністю досліджень першого та другого етапів. Акумуляція наявних індуктивних знань (на основі емпірично зібраних даних) створить ширший ґрунт для розробки подальших лінгвістичних теорій. Інакше кажучи, повертаючись до класичної епохи, необхідно систематизувати набуті знання в цій галузі про об'єкти дослідження для відзначення логічних зв'язків між її одиницями та пояснення на цій основі емпіричних фактів. Загалом, етап неокласичної систематизації щодо окремих феноменів уможливіло формулювання нових пропозицій у вигляді гіпотез, підвищує можливість їх перевірки та сприяє побудові єдиної неокласичної дедуктивної теорії мови.

Інакше кажучи, лінгвістика, незважаючи на наявність деяких систематичних, але розрізнених концепцій (пор. когнітивна, компонентна, трансформативна, психолінгвістична, нейролінгвістична семасіологія) ще не в спроможності пояснити значення та полісемію слова як системний феномен, оскільки до цього часу відсутня повна неокласична систематизація отриманих емпіричних результатів та їх відповідне пояснення, не береться до уваги й неокласичний (постнеокласичний) принцип саморозвитку. якщо врахувати дедуктивний принцип структурного підпорядкування наших знань (принцип «матрьошки»), то систематизація має відбу-

ватися на трьох рівнях: мегарівні мови, макрорівні семантики та макрорівні семи. У нашому випадку мова виступає мегарівнем для полісемії, яка проявляється як частина мовної багатозначності; саме значення є для полісемії макрорівнем, а його характеристики – макрорівнем. Щоб зрозуміти механізм полісемії, необхідно звернутися до макрорівня значення, де приховуються нейрофізіологічні та психологічні основи презентації значення, які проявляються у різних семантичних відношеннях. Щоб побачити принципи функціонування та становлення полісемії, то слід розглянути її динамічні кількісні та якісні характеристики в синхронії та діакронії. Ці часові аспекти взаємопов'язані – семантичні зміни значення в діакронії ґрунтуються на синхронному варіюванні, а ступінь їх регулярності (чи закон) оптимально простежуватиметься в панхронії (позачасовому аспекті).

Отже, переміщення людини і всього людського в центр лінгвістичної уваги, усвідомлення мови як втілення духовної енергії народу спричинили перегляд багатьох, здавалося б, незаперечних аксіом мовознавства, зокрема ревізю лінгвосеміотичних і семантичних догматів.

Синергетика як загальна теорія самоорганізації складних систем вивчає процеси спонтанного виникнення і динамічного розвитку колективних структур. Один із основоположників синергетики Г. Хакен визначає її як частину загального системного аналізу, мета якого – знайти універсальні закономірності поведінки й загальні закони самоорганізації складних динамічних систем [5, с.361]. У працях сучасних дослідників синергетика виступає як новий світогляд, пов'язаний з дослідженнями феноменів самоорганізації, не лінійності, нерівноваги, глобальної еволюції, вивчення процесів становлення порядку через хаос, біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості як основоположних характеристик процесу еволюції. Іншими словами, синергетика аналізує механізми і процеси взаємодії елементів і підсистем складних динамічних систем, які дозволяють їм зберегти цілісність і функціональні властивості.

Важливим пунктом синергетичної теорії є теза про те, що будь-яка динамічна система здатна постійно обмінюватися змістом (енергією чи інформацією) з навколишнім середовищем і мати як джерела, так і стоки енергії. При цьому процеси обміну відбуваються не лише через межі системи, яка само організується, алей у кожній точці цієї системи. Обмін може відбуватися також між двома якісно різними прошарками, рівнями, підсистемами однієї й тієї ж системи. Це означає, що структура синергетичних систем визначається не окремими елементами, не суто зовнішніми впливами і не внутрішніми цілями. Структура детермінована процесами взаємодії – «масштабними переходами узгодження частин і цілого» [4, с.111].

Синергетична парадигма наукового аналізу дозволяє глибше заглянути в мовні і мовленнєві процеси, оскільки мова за своїми характеристиками є відкритою динамічною системою. Як і інші нелінійні системи, мова здатна до самоорганізації і саморегуляції й адаптується в ході еволюції до навколишнього середовища не лише шляхом збагачення словникового складу, але й за рахунок змін своєї структури.

Синергетика як загальна теорія самоорганізації складних систем вивчає процеси спонтанного виникнення і динамічного розвитку колективних структур.

Синергетику позиціонують на даний час у трьох іпостасях: як науку, методологію і картину світу, проте існують чисельні спроби надати синергетиці іншого статусу: як нового наукового напрямку (О.М. Князева, С.П. Курдюмов, Д.С. Чернавський), мета науки (А.А. Данилов), нової наукової парадигми (В.А. Белавін, Т.І. Домброван, О.О. Селіванова, В.В. Тузов), сучасного наукового стилю мислення (Г.О. Котельніков), міждисциплінарного мислення (Г. Хакен), дискурсу науки епохи постмодерна або постнекласичної науки (В.І. Аршинов, В.Г. Буданов). У контексті

нашого дослідження релевантним є, насамперед, визнання синергетики як сучасної наукової парадигми, в межах якої об'єктом дослідження є складні відкриті нелінійні системи різного походження у їх становленні та еволюції. Як і порівняльно-історична, структуралістська, функціональна, когнітивно-дискурсивна наукові парадигми, синергетика має свою історію, представлена низкою методологічних і концептуальних напрямів і шкіл. Синергетична наукова парадигма перебуває у стані становлення і віддзеркалює основні риси сучасного наукового мислення – прагнення до інтегративності методологій і міждисциплінарність дослідницької діяльності.

Загалом становлення лінгвосинергетичної парадигми пов'язане з низкою труднощів: важко перевірити запропоновані синергетичні моделі експериментально; практично неможливо спостерігати механізми саморегуляції і самоорганізації мови через повільну трансформацію систем мови; встановлення необхідних для синергетичних моделей змінних, придатних для обчислення, ускладнене навіть на репрезентативному лінгвістичному матеріалі; у ході еволюції мови змінюються межі лінгвістичних об'єктів. З огляду на це «пошуки мовних механізмів саморегуляції носять найчастіше інтуїтивно-феноменологічний характер» [2, с.2].

Напрацювання квантитативної лінгвістики дозволили відомому німецькому лінгвісту Р. Келеру створити міжрівневу синергетичну модель мови як системи. Ця модель охоплює шість лінгвістичних величин (довжина слова, частота, кількість фонем, полілексія, полі текстуальність, величина лексику), десять зв'язків з позамовними феноменами (мінімізація затрат на кодування і декодування інформації, затрати на процес передачі повідомлення, економія і специфікація контексту, мінімізація лексичного обсягу повідомлення) і дванадцять інтерпретованих процесів (фонологічна уніфікація і диверсифікація, лексикалізація, лексична редукція, скорочення, глобалізація інформації тощо). Автор перевіряв її об'єктивність на значній кількості емпіричних даних [2, с.87]. Проте, як зазначає дослідник, запропонована модель є лише одним з перших кроків до створення цілісної синергетичної концепції мови, оскільки поза увагою залишилося багато інших чинників (синтаксис, прагматика, семантика) та підсистем мови, які необхідно інтегрувати в цю модель [2, с.154].

Синергетична сутність мови найповніше виявляється у першу чергу, в межах мовленнєвої діяльності, у спілкуванні, у другу чергу – у мові як складноорганізованій системі одиниць і категорій різних рівнів. У комунікаціях мова постає як відкрита, нелінійна, флукуаційна, дисипативна (така, що може не залишати в собі відбитків зовнішніх впливів), немарківська система. Мовленнєва діяльність у використанні її мільйонами носіїв конкретної мови є певним хаосом, оскільки кожен мовець, залишаючись самим собою, бажає адекватного порозуміння з іншими. Це зумовлює нерівноважність мови в комунікації, підпорядковану низці атракторів (сферам повного або абсолютного впорядкування нерівноважної системи).

Синергічна сутність мисленнєво-мовленнєвих процесів є безперервним співвідношенням і співорганізацією ментальних актів, процесів, станів і модусів свідомості особистостей з різноманітними мовними і риторичними структурами. Думка і слово у розмаїтті взаємозв'язків і співвідношень становлять складне «співбуття». Самоорганізація системи відбувається як упорядкування випадкового, пов'язаного з індивідами, і стабільного, усталеного, створеного індивідами за сотні, а то й мільйони років існування мови.

Дослідження у сфері синергетики засвідчують складність використання даних мови, неможливість прямого «трансферу» синергетичних ідей у дослідження живих людських мов. На думку сучасних вчених, природна мова – не просто складна нерівноважна система знаків, символічна система, яка несе

в собі в згорнутому вигляді смисл іншої сутності, яка не дана людині безпосередньо. Вона синергетична, співенергетична людині, її свідомості, мисленнєвим процесам, енергіям світу, до якого мова скерована своїми денотативно-референційними механізмами. Мову сприймають як глибоко духовне явище, символічну систему, медіум, споріднений з енергіями пізнання, мислення і енергіями зовнішнього світу, на який скерована пізнавальна діяльність людини. Це пов'язано з тим, що «сутність мови, – тією мірою, якою вона взагалі може відкритися, – відкривається не «інструментальному», а філософському погляду».

З філософської точки зору, мова постає перш за все як «оселя людського духу». Тому найважливішим завданням сучасної лінгвосинергетики є пізнання механізмів синергетичної сутності мови як символічного медіуму, що перебуває на межі духовного світу людин з його устремліннями пізнати навколишній світ і енергетикою зовнішнього «великого» світу, що є найменш вивченим аспектом взаємозв'язків «людина – світ».

Про рідну українську мову висловлювалися багато вітчизняних учених (мовознавців, психологів, педагогів, етнологів, культурологів, політичних і культурних діячів), залишивши цінні зауваження щодо поняття «рідна мова» в його наповненості українськими реаліями. Наприклад, розвідки І. Ковалика, Т. Космеди, І. Галенко, Т. Панько, О. Сербенської про лінгвістичну концепцію Івана Франка з його глибоки розумінням того, що «мова росте елементарно, разом з душею народу». Концептуальні ознаки рідної мови ці вчені розглядали не окремо, а експлікували у сукупності наукових поглядів.

Однією з найважливіших праць філолога І. Огієнка у царині соціолінгвістичного опрацювання проблеми рідної мови є праця «Наука про рідномовні обов'язки» (1936), в якій учений обґрунтував оригінальну лінгвофілософську концепцію цього над значущого і одного із найсуперечливіших понять науки про мову загалом, соціолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, культурології, теорії та практики міжкультурної комунікації – «рідна мова».

Найголовнішими ознаками рідної мови кожної людини І. Огієнко вважав духовне начало, нерозривний зв'язок з мовою батьків (тобто «батьківською мовою»), мовою етносу, до якого людина належить (тобто «етнічною мовою»), і культурою цього етносу.

Уже на початку ХХ ст. І. Огієнко сформулював важливі лінгвофілософські й педагогічні ідеї, які стосувались сутності, природи і значущості рідної мови для етносу й окремої людини. Ці погляди розвинули наступні покоління вітчизняних дослідників української мови.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2008. – 240 с.
2. Кійко С.В. Синергетика омонімії як мовного, мовленнєвого і міжмовного явища : монографія / С. В. Кійко. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 532 с.
3. Постовалова В.И. Наука о языке в свете идеала цельного знания / В.И. Постовалова // Язык и наука конца XX века. – М. : РАН, 1995. – С. 342-420.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Хакен Г. Синергетика: Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.

The given article highlights the problem of the current state of German language under a new systematic approach to language. Language has been traced as a self-organising system. The epistemological background of this approach can be characterised by

the basic assumption that a language phenomenon can always be explained by the fundamental axiom of self organisation together with the boundary conditions concerned. This research defines that self-organisation and self-regulation is an essential property of linguistic systems, together with its empirical corroboration, has come at the same time as the emergence of a new sub discipline of systems theory: synergetics.

Key words: linguistic dynamics, linguistic situation, synergetics, self-organisation, self-regulation.

Отримано: 23.05.2017 р.

УДК 811.111'373.7

І. С. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ АФОРИСТИЧНОГО ФОНДУ В. ШЕКСПІРА

Стаття присвячена проблемі семантичної стабілізації на прикладі афористичного фонду В. Шекспіра. Розглянуто становлення прототипів В. Шекспіра з урахуванням новітніх тенденцій вивчення мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, афоризм, ептонім, прототип, семантична стабілізація.

Згідно даних наукових джерел, стан сучасних лінгвістичних досліджень сьогодні характеризується провідною тенденцією лінгвістичних досліджень опису лексичних та фразеологічних мовних одиниць. Особливу увагу привертають крилаті вислови (далі КВ), які відображені в багаточисельних лексикографічних виданнях і вважаються одним із важливих джерел задоволення інтелектуальних і художньо-естетичних потреб суспільства у процесі мовної комунікації.

«Печать авторства» – невід'ємна і основна, як уже згадувалося раніше, диференційна ознака ептонімів проявляється не лише у виборі лексичних одиниць, а й у значенні як цілісних новоутворень. Використовуючи готові слова, автор твору звершує акт номінації, тим самим переводячи мовні знаки з парадигматики – системи мови, світу абстракцій, охоплюючи множинність фрагментів дійсності у синтагматику, де з цієї множинності відбирається єдиний фрагмент, як автор зображує у творі. Представлений читачеві прототип КС співвідноситься з певним фактом позамовної діяльності, що відображено у першоджерелі. З цього випливає, що значення прототипу має здатність набувати виразної форми, яка б відповідала всім мовленнєвим нормам на відміну від мовних одиниць [4].

Будучи попередньо озайомленим з першоджерелом, носій мови обирає єдине можливе значення. Наприклад: *a strange flesh*, що може означати як і дивна повнота, невідома сім'я, невідома плоть, тим не менш співвідноситься безпосередньо з твором В. Шекспіра (*Caesar ... Yea, like the stag whens now the pasture sheets, The barks of trees thou browsed st; on the Alps It is reported thou did steat strange flesh, Which some did die to look on: and all this («Antony and Cleopatra», Act I, sc 4)*, і означає «дивна їжа» [4].

Процес формування семантики ептонімів аналогічний формуванню ідіом. Дослідниця Н.Н. Кірілова зазначає, що фактично кожна ситуація інтерпретується по-різному, тобто може мати декілька лексико-семантичних аспектів, отрима-